

BELEIDSAANBEVELINGEN:

**SAMENWERKING IN
LOKALE VOEDSELSYSTEMEN
ALS HEFBOOM VOOR AGRO-ECOLOGISCHE
PRODUCTIE EN CONSUMPTIE**

Het Living Lab Agro-ecologie en Biologische Landbouw (LLAEBIO) verbindt organisaties en personen die zich willen inzetten voor de verdere ontwikkeling van agro-ecologie en biologische landbouw in Vlaanderen.

In diverse samenwerkingsverbanden willen we kennis met elkaar uitwisselen en innovatie bevorderen. Daarvoor faciliteren we onderzoek en hanteren we een systeemgerichte en co-creatieve aanpak.

Het Living Lab Agro-ecologie en Biologische Landbouw formuleert hier beleidsaanbevelingen rond **'SAMENWERKING IN LOKALE VOEDSELSYSTEMEN ALS HEFBOOM VOOR AGRO-ECOLOGISCHE PRODUCTIE EN CONSUMPTIE'**. Deze kwamen tot stand door een samenwerking tussen ILVO, BioForum, CCBT en Voedsel Anders.

Auteurs: Jo Bijttebier, Lieve De Cock, Dylan Feyaerts, Hilde Wustenberghs (ILVO - LLAEBIO kernteam)

Met input van: Ingrid Pauwels, Esmeralda Borgo (Voedsel Anders), An Jamart, Marijke Van Ranst (BioForum), Carmen Landuyt, Laura Golsteyn (CCBT), Ann Detelder (Steunpunt Korte Keten), Pieter De Graef (SALV), Kevin Grauwels, Katrien Dejongh (VLM), Laurence Claerhout (LinkedFarm), Maarten Crivits (UGent), Ludwig Lauwers (UGent, De Landgenoten), Petra Tas (De Landgenoten), Geert Iserbyt (Landwijzer), Mart Vanhee, Ann Verspecht (Agentschap Landbouw en Zeevisserij), Elke Rogge, Anna Verhoeve, Carla Mingolla, Lisa Vanden Bossche, Emiel Van Caenegem, Lieve Herman (ILVO)

Digitale versie: www.llaebio.be, www.bioforum.be, www.ccbt.be, www.voedselanders.be

Vermenigvuldigen en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld is:

LLAEBIO (2024) Beleidsaanbevelingen: Samenwerking in lokale voedselsystemen als hefboom voor agro-ecologische productie en consumptie. LLAEBIO, ILVO, BioForum, CCBT, Voedsel Anders.

Plaats en datum van uitgifte: Merelbeke, November 2024

Depotnummer: D/2024/3241/408

BELEIDSAANBEVELINGEN IN HET KORT

Agro-ecologie en eerlijke voedselketens	1
Uitdaging 1: Nood aan een ondersteunend beleidskader voor agro-ecologie	4
Advies 1.1: Formuleer doelstellingen voor lokale samenwerking in agro-ecologische en biologische voedingssystemen.....	4
Advies 1.2: Stimuleer samenwerking met agro-ecologische of biologische landbouwers voor catering in overheidsinstanties	4
Advies 1.3: Stimuleer de vraag van consumenten naar lokale agro-ecologische en biologische producten	5
Uitdaging 2: Samenwerken vraagt specifieke vaardigheden en kennis	8
Advies 2.1: Creëer ruimte voor vorming en educatie over samenwerking	8
Advies 2.2: Zet in op onderzoek en ondersteun experimenten rond samenwerking	8
Advies 2.3: Stimuleer kennisuitwisseling rond samenwerking in de keten.....	9
Uitdaging 3: Wet- en regelgeving als struikelblok voor samenwerking	11
Advies 3.1: Toets nieuwe wetgeving en regelgeving op drempels voor samenwerking	11
Advies 3.2: Versoepel waar mogelijk de FAVV regelgeving voor samenwerkingsverbanden, zonder in te boeten op voedselveiligheid.....	11
Advies 3.3: Ondersteun infrastructuur voor samenwerkingsinitiatieven.....	12
Uitdaging 4: Samenwerken vraagt tijdsinvestering voordat het tijdswinst oplevert	14
Advies 4.1: Ondersteun samenwerkingsverbanden via een onafhankelijke facilitator.....	14
Advies 4.2: Zet netwerk- en brainstormactiviteiten op die expertise en kennis rond lokale samenwerking integreren	14
Uitdaging 5: Samenwerking vraagt financiële middelen	16
Advies 5.1: Maak voldoende middelen vrij om experimenteeruimte te creëren via projectwerking	16
Advies 5.2: Ondersteun en stimuleer samenwerking in agro-ecologische ketens door structureel middelen beschikbaar te stellen	16
Uitdaging 6: Samenwerking voor eerlijke ketens vraagt geïntegreerd beleid	18
Advies 6.1: Stem lokale, regionale en Europese beleidsniveaus op elkaar af en zorg voor voldoende kennisuitwisseling	18
Advies 6.2: Stem het beleid van verschillende Vlaamse beleidsdomeinen op elkaar af.....	19
Bronnen	21

Leeswijzer

Met dit adviesdocument wil het Living Lab Agro-Ecologie en Biologische landbouw (LLAEBIO) bestuurders en beleidsmakers op federaal, regionaal en lokaal niveau inspireren voor beleid dat een hefboom kan betekenen voor samenwerking in lokale voedselsystemen en voor agro-ecologische productie en consumptie.

Op basis van zes uitdagingen voor samenwerking, die we identificeerden tijdens een co-creatief proces, formuleren we 15 adviezen, die telkens verder gedetailleerd worden in een concrete aanbevelingen. Bij elk van de adviezen geven we inspirerende voorbeelden uit binnen- en buitenland, die tonen hoe aangepast beleid een hefboom kan vormen.

Agro-ecologie en eerlijke voedselketens

In de Vlaamse Voedselstrategie¹ en de Europese Green Deal² wordt agro-ecologie (AE) erkend als één van de pistes voor de verdere verduurzaming van ons huidig landbouw- en voedselsysteem. Wij definiëren agro-ecologie als “het benutten van de relaties tussen mens, landbouw en natuur voor het ontwerp en beheer van duurzame voedselsystemen”, afgeleid van de definitie volgens de Voedsel- en

Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO)³. AE benadert het landbouw- en voedselproductiesysteem op een alomvattende manier die steunt op 13 richtinggevende principes die internationaal zijn vastgelegd door FAO en HLPE (The high level panel of experts on Food Security and Nutrition)⁴ (figuur 1).

Figuur 1: De 13 principes van agro-ecologie

(Bron: Agroecology Europe⁵, naar de principes geformuleerd door de HLPE (2019). Illustraties: Dorottyya Poór)

In een agro-ecologisch productiemodel benutten landbouwers de **relaties tussen landbouw en natuur** maximaal om de ecologische principes (1-6) van agro-ecologie invulling te geven. Deze ecologische principes focussen op het benutten van ecologische interacties en synergieën bij het ontwerp van duurzame landbouwpraktijken en -systemen (principe 6), waardoor landbouwers minder afhankelijk worden van externe inputs (principes 1, 2). Hoe beter de landbouwer erin slaagt om de natuurlijke processen in ecosystemen na te bootsen, hoe robuuster het productiesysteem wordt (gezonde bodem, gezonde dieren, meer biodiversiteit (principes 3, 4, 5)). Robuustheid wordt ook nagestreefd door economische diversificatie (principe 7), waarbij landbouwers contact hebben met meerdere afnemers en hierdoor minder afhankelijk zijn van één speler. Maar AE wil ook de **relaties tussen landbouw en de mensen errond** benutten en versterken door landbouwers te erkennen als beheerders van onze natuurlijke hulpbronnen (principe 12) en hun participatie in besluitvorming en kennis co-creatie op te waarderen (principes 8, 13). Daarnaast streeft agro-ecologie naar een sterke verbinding tussen de landbouwer als producent en de consument, waardoor lokale voedselproductie gehetwaarderd wordt en een eerlijke prijsvorming tot stand gebracht kan worden (principes 9, 10, 11).

Landbouwers die bovengenoemde principes integreren in hun productiesysteem, blijven echter een minderheid in Vlaanderen. Zo blijft biologische landbouw, vaak beschouwd als pionier in de agro-ecologische benadering, een kleine sector. De agro-ecologische benadering opschalen, vraagt bijgevolg om innovatie op verschillende niveaus. De uitdagingen die hiermee gepaard gaan, werden uitgebreid aangehaald in een recent verschenen beleidsadvies *'Kansen en hindernissen voor agro-ecologie in het Vlaamse voedselsysteem'*⁶.

Eén van deze uitdagingen is het uitbouwen van een rendabele bedrijfsactiviteit via alternatieve verdienmodellen, zoals rechtstreekse verkoop aan consumenten (business-to-consumer of B2C) via hoevewinkels, (boeren)markten, webwinkels, e.d.; Community Supported Agriculture (CSA)⁷; of rechtstreekse verkoop aan lokale verwerkers, cateraars, grootkeukens, enz. (business-to-business of B2B-verkoop). Kortere ketens impliceren een significante uitbreiding van het takenpakket van de landbouwer: Naast producent wordt een landbouwer ook verwerker, marketeer, verkoper, transporteur, enzovoort.

Eén van de aanbevelingen in de beleidsbrief is om **korte keten en bij uitbreiding agro-ecologische praktijken op te schalen door samenwerking te bevorderen**. Samenwerkingsverbanden met diverse actoren resulteert in meer veerkracht en aanpassingsvermogen. Het doel van zo'n samenwerking kan heel divers zijn: taken uitbesteden, samen een aanbod samenstellen, samen kennis delen, verbinding realiseren tussen mensen in het voedselsysteem, samen beslissingen nemen, het opbouwen van een lokale economie waarin veel wordt samengewerkt, enz. Hierbij kan samenwerking veel verschillende vormen aannemen. Er kan samengewerkt worden tussen landbouwers onderling of tussen landbouwers, verwerkers of verkopers, horeca, scholen, burgers of zelfs met overheden bij het uitbouwen van een lokale voedselstrategie.

Door samen te werken kunnen vele **voordelen** gerealiseerd worden die op individueel niveau een uitdaging blijken⁸:

- positie van landbouwers in prijsonderhandelingen versterken;
- toegang tot financiële middelen voor landbouwers vergemakkelijken;
- verschillende competenties, kennis en expertise samenbrengen, die samen efficiënter ingezet kunnen worden en zo de veerkracht van de individuele betrokkenen vergroten;

- rendabeler verdienmodel creëren;
- consumentenvertrouwen en interesse van consumenten in gezonde, lokale en seizoensgebonden voeding versterken;
- bijkomende verkoopkanalen, afgestemd op de noden van landbouwers en lokale producten promoten;
- ruimer aanbod voor de consument, waardoor deze makkelijk aan te trekken is;
- directer contact met consumenten, waardoor landbouwers kennis kunnen delen met klanten en een sterkere klantenbinding kunnen opbouwen;
- meer inzicht in de vraag van consumenten, waardoor de productie hierop kan worden afgestemd en de kosten verlagen;
- lagere transactiekosten op vlak van opslag, transport en logistiek;
- sociaal contact en collectief bouwen aan een gezamenlijk doel.

Het **Living lab voor agro-ecologie en biologische landbouw** (LLAEBIO) besloot in 2023 samenwerkingsverbanden die kunnen bijdragen aan het opschalen van agro-ecologische praktijken, verder onder de loep te nemen. Diverse activiteiten, waaronder een workshop, bedrijfsbezoeken en interviews met inspirerende voorbeelden, werden opgezet waarin samenwerkingsverbanden die eerlijke handelsrelaties nastreven verkend werden. De resultaten van deze denkoefening werden gebundeld in de brochure *'De kracht van samenwerking in eerlijke voedselketens'*⁹. Dit traject leverde naast succesverhalen ook inzichten op rond uitdagingen die het opzetten van deze samenwerking met zich meebrengt. **Een stimulerende omkadering blijkt hier een absolute voorwaarde.** Het beleid kan bijgevolg de nodige hefboom zijn om deze uitdagingen (deels) aan te pakken.

In wat volgt vatten we de uitdagingen rond samenwerking samen die we via dit traject in kaart hebben gebracht. **Voor elk van deze uitdagingen formuleren we een aantal beleidsaanbevelingen.** Naast de aanbevelingen geven we ook inspirerende

voorbeelden uit buiten- of binnenland. Deze aanbevelingen kunnen als aanvulling gezien worden bij de aanbevelingen in het hogergenoemde beleidsadvies door ILVO. De onderstaande aanbevelingen zijn **bestemd voor federaal, regionaal en lokaal beleid betreffende landbouw, voedsel, omgeving en platteland.** We bundelen de aanbevelingen in één document omdat een gecoördineerde aanpak tussen beleidsniveaus en beleidsdomeinen een vereiste is.

De aanbevelingen werden uitgewerkt via een samenwerking tussen ILVO, BioForum, CCBT en Voedsel Anders, geïnspireerd door het LLAEBIO-traject rond samenwerking in de keten. Deze aanbevelingen werden meermaals voorgelegd aan experts en onderzoekers om deze te valideren en verder te onderbouwen.

Uitdaging 1:

Nood aan een ondersteunend beleidskader voor agro-ecologie

Als we samenwerking in agro-ecologische en biologische ketens willen aanmoedigen, is het in de eerste plaats belangrijk dat alle samenwerkende actoren zich ondersteund voelen vanuit een **visiegevende overheid**. Dat wil zeggen, een overheid die duidelijk kiest voor agro-ecologie en biologische landbouw als één van de na te streven landbouw- en voedselmodellen van de toekomst: als een model dat sociaal rechtvaardig is en kan opereren binnen de grenzen van de milieugebruiksruimte. **Lokale samenwerkingsverbanden zijn een belangrijke hefboom** voor de ontwikkeling van agro-ecologie en biologische landbouw in Vlaanderen. Er is dan ook nood aan een overheid die samenwerkingsverbanden stimuleert en faciliteert, door een beleidsplan uit te werken dat rekening houdt met de verschillende drempels die lokale samenwerkingsverbanden verhinderen. Meer specifiek is ze zich bewust van de hefboomwerking die het aankoopbeleid van haar eigen catering kan hebben. Daartoe bekijkt ze hoe ze de vraag naar producten van agro-ecologische of biologische ketenactoren kan stimuleren via haar eigen aankoopbeleid.

Advies 1.1: Formuleer doelstellingen voor lokale samenwerking in agro-ecologische en biologische voedingssystemen.

- Formuleer ambitieuze doelstellingen in een **beleidskader** dat samenwerking tussen ketenactoren beoogt in agro-ecologische en biologische voedingssystemen. Formuleer daarbij doelstellingen op het niveau van productie, verwerking, consumptie en samenwerking op zowel korte, middellange als lange termijn. Zo'n beleidsplan houdt rekening met alle hieronder geformuleerde adviezen.
- De **Vlaamse Voedseldeal AE** en het hierboven geformuleerde beleidskader dienen erkend te worden door de Vlaamse Regering.

Advies 1.2: Stimuleer samenwerking met agro-ecologische of biologische landbouwers voor catering in overheidsinstanties

Nog weinig overheden (of cateraars die voor hun werken) werken samen met agro-ecologische of biologische landbouwers voor de voedselaankopen voor hun bedrijfsrestaurants, kinderdagverblijven, woonzorgcentra, enz. Nochtans kunnen zulke aankopen een belangrijke hefboom zijn om deze landbouwers direct te ondersteunen¹⁰. Bovendien krijgen werknemers, kinderen, bejaarden, in de publieke instanties op deze manier toegang krijgen tot duurzaam geproduceerde voeding. Een eerste uitgesproken ambitie van 5% bio in Vlaamse overheids catering tegen eind 2027 werd opgenomen in het Vlaamse strategisch plan bio 2023-2027¹¹. Ook het nieuwe Vlaamse regeerakkoord 2024-2029¹² vermeldt de ambitie voor meer focus op het afnemen van biologische en lokaal geproduceerde voeding in het aankoopbeleid van de Vlaamse overheid. Deze ambities zijn echter bescheiden in vergelijking met andere Europese landen¹³. Bovendien is het nog niet duidelijk welke concrete acties deze doelstelling en ambities gaan helpen realiseren.

Het ligt voor grootkeukens en landbouwers niet voor de hand om elkaar te vinden. In het traject dat aanleiding gaf tot deze aanbevelingen, identificeerden we o.a. de volgende hindernissen: gebrek aan ervaring, tijd en middelen om rechtstreeks in dialoog te gaan met landbouwers over teelt- of logistieke afspraken; aanbestedingen gebeuren vaak in bulk voor verschillende soorten voedingsmiddelen

tegelijktijd; de grootkeukeninfrastructuur is vaak onvoldoende aangepast om met verse, onverwerkte producten te werken; er is een gebrek aan kennis over koken met seizoensgroenten bij de koks in grootkeukens; en grootkeukebeheerders zijn bang dat hun beperkte budget niet zou toelaten om agro-ecologisch geproduceerde voeding aan te kopen.

- Formuleer voldoende **ambitieuze doelstellingen** voor het percentage duurzame voeding in overheids catering en zet deze ambities ook om in concrete acties. Doe dit voor welbepaalde productgroepen waar agro-ecologische en biologische (lokale) bedrijven voldoende kunnen van leveren.
- Gebruik duurzaamheidsbeoordelingen om de duurzaamheid van de aangekochte voeding voor overheids catering te bepalen en gebruik **duurzaamheidscriteria in openbare aanbestedingen**. De criteriatool MVOO¹⁴ kan daar een hulp bij zijn.
- Investeer in opleidingen over het opnemen en opvolgen van duurzaamheidscriteria (seizoensgebonden productie, eerlijke handelsrelaties, biologische productie, etc.) in openbare aanbestedingen, en dat zowel voor aankopers, cateraars, als landbouwers.
- Splits aanbestedingen eventueel op tussen verse groenten, zuivel, vlees, ... en (hyper)verwerkte producten, die de korte keten moeilijk kan leveren, zoals bv. frituursnacks.
- Ga in gesprek met grootkeukens om hun noden en beperkingen te begrijpen. Ga ook in gesprek met de landbouwers om te begrijpen welke barrières zij ervaren bij het deelnemen aan openbare aanbestedingen.
- **Ondersteun producenten** waar nodig bij het behalen van de nodige certificaten om duurzaamheidseisen in openbare aanbesteding hard te maken.
- **Ondersteun grootkeukens** om de aanpassingen te doen die nodig zijn om met verse, onverwerkte producten aan de slag te gaan en/of verken de mogelijkheden om te werken met lokale externe verwerkers, zoals maatwerkbedrijven.
- Investeer in **opleiding voor koks** over werken met verse, onverwerkte producten en, seizoensgebonden koken.
- Integreer de eiwitshift in het voedingsschema, wat de aankoopkosten kan drukken.

Advies 1.3: Stimuleer de vraag van consumenten naar lokale agro-ecologische en biologische producten

Behalve onrechtstreeks, via veel van de hierna volgende aanbevelingen, kan de federale overheid de aankopen van duurzame voeding door consumenten ook rechtstreeks stimuleren.

- Stimuleer consumptie van duurzame voeding via de sociale zekerheid. Zo zou een oogstaandeel van een zelfpluk CSA-bedrijf (deels) terugbetaald kunnen worden via de ziekenfondsen, naar analogie van de terugbetaling voor sport. Zelfoogst zet immers tegelijk in op beweging en op verse, gezonde groenten en/of fruit.

Laat je inspireren: Frankrijk heeft agro-ecologie geïnstitutionaliseerd in zijn beleid

Frankrijk heeft als enige land in Europa sinds 2014 agro-ecologie geïnstitutionaliseerd in zijn overheidsbeleid met de “Wet over de toekomst van landbouw, voeding en bosbouw”¹⁵. Deze stelt dat het *“Overheidsbeleid gericht is op het bevorderen en ondersteunen van agro-ecologische productiesystemen, waaronder biologische productie, die economische en sociale performantie combineren, met name door een hoog niveau van sociale, milieu- en gezondheidsbescherming”*. Hoewel deze wet grotendeels de nadruk legt op AE als een set van praktijken en minder aandacht heeft voor de sociale aspecten, stelt ze wel dat *“AE de autonomie van landbouwbedrijven bevordert”* en dat *“De staat faciliteert interactie tussen sociale wetenschappen en agronomische wetenschappen om productie, overdracht en bundeling van kennis te vergemakkelijken, die nodig is voor de overgang naar agro-ecologische modellen, in het bijzonder door beroep te doen op netwerken van verenigingen en coöperaties”*.

De wet maakte via fondsen en ondersteunende instrumenten AE projecten mogelijk, zoals de oprichting van “Groupements d’Intérêt Économique et Environnemental (GIEE)”, waar groepen van 5 à 30 landbouwers samen werken aan economische en milieudoelstellingen. Intussen zijn ruim 10.000 landbouwers lid van zo’n groep.

Bron: Agroecology Europe¹⁶ en AE4EU¹⁷

Uitdaging 1, advies1

Laat je inspireren: ÖkoKauf Wien

Het stadsbestuur van Wenen hanteert sinds 1998 een aankoopbeleid voor zo milieuvriendelijk mogelijke producten - van textiel, over kantoormateriaal tot biologisch voedsel - met als belangrijkste criteria: behoud van natuurlijke hulpbronnen, stimuleren van ecologische productie, energie-efficiëntie en vermijden van schadelijke emissies of giftige stoffen.

Met de aanbesteding voor het leveren van grondgebonden groenten aan de 31 woonzorgcentra van de stad bv., wil de stad duurzaamheid in de hele voedselketen stimuleren, van productie tot levering. Naast de biologische productiecriteriën, wordt aan inschrijvers gevraagd enkel biologisch gecertificeerd zaai-/plantgoed te gebruiken, plantgoed zelf te kweken, alleen biologische compost als meststof en hernieuwbare energie te gebruiken. Verder wordt gevraagd verpakking en transportafstand te beperken, met nadruk op transport met een lage uitstoot. Dit wordt ingeschreven in de technische specificaties, gunningscriteria en uitvoeringsvoorwaarden van de aanbesteding.

<https://cocoreado.eu/procuring-healthy-and-sustainable-vegetables-for-viennas-nursing-homes/>,
<https://www.wien.gv.at/umweltschutz/oekokauf/>

Uitdaging 1, advies2

Laat je inspireren: Lokale groenten op het ziekenhuismenu

Zorggroep AZ Zeno en bioboerderij Het Polderveld werken al acht jaar samen volgens het CSA-principe. Hun manier van werken kan andere grootkeukens inspireren. We verwijzen daarvoor graag naar p.42-45 in *'Kansen en hindernissen voor agro-ecologie in het Vlaamse voedselsysteem'*

In de projecten ZoBio en Boer & Zorg co-creëren zorginstellingen, landbouwers en onderzoekers manieren om tot meer dergelijke duurzame samenwerkingen te komen op de lange termijn.

<https://www.bioforum.be/zobio>, <https://ilvo.vlaanderen.be/nl/agenda/kick-off-boer-zorg>.

Uitdaging 1, advies2

Laat je inspireren: Sociale zekerheid voor voedsel in de Gironde, FR

In maart 2024 werd na 2,5 jaar van co-creatie het proefproject 'Sociale zekerheid voor voedsel' (Sécurité Sociale de l'Alimentation) gelanceerd. De vereniging Acclimat'Action, burgers, het departement Gironde en de stad Bordeaux werken er samen aan een nieuw solidariteitsfonds om kwaliteitsvol voedsel uit de korte keten te stimuleren.

De deelnemers dragen bij volgens hun middelen. Ze ontvangen een maandelijkse toelage van € 150 per gezin en € 75 per extra persoon op een digitale rekening, te besteden aan voeding bij erkende verkooppunten die voldoen aan criteria rond toegankelijkheid en inclusiviteit, welzijn op het werk, transparantie en eerlijke beloning voor producenten, lokale herkomst van de producten en duurzame landbouwpraktijken. De deelnemers beheren samen het fonds en beslissen over de werking, o.a. welke nieuwe verkooppunten ze willen erkennen.

<https://www.gironde.fr/actualites/la-securite-sociale-de-l-alimentation-pour-une-alimentation-choisie-et-accessible-tous>

Uitdaging 1, advies 3

© Sophie Nuyten voor BioForum

Uitdaging 2:

Samenwerken vraagt specifieke vaardigheden en kennis

Samenwerken vraagt specifieke kennis en vaardigheden, zowel bij de start als bij de verdere ontwikkeling van de samenwerking. In onze huidige landbouwcontext beschouwen landbouwers elkaar vaak als concurrent, terwijl ze elkaar ook als potentiële collega's of zakenpartners kunnen beschouwen. Samenwerken vraagt collectief denken, waarbij niet alleen het eigen belang voorop staat. Dit is niet vanzelfsprekend gezien samenwerking een invloed heeft op de identiteit, het zeggenschap en het beslissingsrecht van de individuele landbouwers. Ook in beleid en adviesverlening ligt de nadruk vaak op individuele trajecten en wordt de mogelijkheid van samenwerking onvoldoende belicht. Naast deelnemers aan samenwerkingsverbanden moet ook hun omkadering, landbouwadviseurs e.a., verder gevormd worden om te denken vanuit een samenwerkingslogica.

Advies 2.1: Creëer ruimte voor vorming en educatie over samenwerking

- Maak binnen bestaande onderwijs-, opleidings- en vormingsinstellingen ruimte voor vorming en educatie rond ketensamenwerking en agro-ecologische ketens, zowel gericht op huidige en toekomstige landbouwers als andere actoren in de voedselketen.
- Behoud specifieke opleidingen rond agro-ecologie en biologische landbouw waar samenwerking een prominente plaats krijgt (bv. Inspiratiecursus agro-ecologie en het leertraject biologische en biodynamische landbouw van Landwijzer).
- Verbeter kennis en vaardigheden bij landbouwers, beleidsmakers, adviseurs, leerkrachten en andere ketenactoren door opleiding en vorming via bv. cursussen, trainingen, workshops of masterclasses over agro-ecologie, succesfactoren en condities voor ketensamenwerking, juridische en wettelijke aspecten van samenwerking, basiscompetenties voor samenwerking, enz., te ondersteunen. Zorg hierbij voor voldoende lesgevers met kennis van ketensamenwerking en beschikbare lesmethodieken.

Advies 2.2: Zet in op onderzoek en ondersteun experimenten rond samenwerking

Zet gericht in op onderzoek en creëer ruimte voor experimenten die samenwerking kunnen bevorderen en ondersteunen.

- Stimuleer **onderzoek** naar de condities voor succesvolle samenwerking enerzijds en (technologische) ontwikkelingen die samenwerking ondersteunen anderzijds.
- Creëer ruimte voor experimenten, bv. door het opzetten van **pilotprojecten** of het oprichten van **living labs**. Zo kunnen nieuwe vormen van samenwerking samen met de eindgebruikers opgezet, getest en geëvalueerd worden in een co-creatieve omgeving. Dit helpt niet alleen om bestaande samenwerkingsverbanden te verbeteren maar ook om innovatieve benaderingen en technologieën voor de toekomst te ontwikkelen.

Advies 2.3: Stimuleer kennisuitwisseling rond samenwerking in de keten

Zoals bij iedere innovatie, is kennisuitwisseling rond vernieuwende vormen van ketensamenwerking essentieel.

- Stimuleer daarom initiatieven rond kennisuitwisseling tussen personen die samenwerkingsverbanden willen opzetten, ondersteunen of faciliteren.
 - Het ondersteunen van **lerende netwerken** waar de deelnemers leren van elkaar en worden geïnspireerd en gesterkt in hun aanpak door het uitwisselen van ervaringen. Bv. via lerende netwerken kunnen voedselveranderaars, die erkend werden binnen de Vlaamse voedselstrategie, lokale besturen inspireren. De voedselpioniers (VVSG) en de nieuw aangestelde voedselregisseurs (VLM) die lokaal werken, kunnen elkaar, maar op hun beurt op regionaal en federaal niveau ook beleidsmakers, informeren.
 - Het organiseren van **excursies** naar beloftevolle initiatieven. Dit biedt inzicht in de condities voor succesvolle samenwerking en de rol die verschillende actoren hierin kunnen opnemen.
- Zet ook verder in op **projecten** die het uittesten en demonstreren van goede praktijken mogelijk maken en zo de kennisuitwisseling stimuleren.

Laat je inspireren: Living labs voor lokale voedselsystemen

Living labs (LLs) zijn participatieve platformen waar belanghebbenden samen oplossingen ontwikkelen voor een complexe uitdaging in een lokale context. LLs zijn open innovatiesystemen, gekenmerkt door

1. Actieve betrokkenheid van eindgebruikers,
2. Experimenteren in een levensechte omgeving,
3. Deelname diverse actoren (landbouwers, consumenten, overheid, middenveld, enz.),
4. Co-creatie van kennis of producten,
5. Gebruik van diverse methoden en kennis.

Deze **beleidsaanbevelingen** en de voorafgaande **brochure 'Kansen en hindernissen voor agro-ecologie in het Vlaamse voedselsysteem'** zijn het resultaat van zo'n co-creatief proces binnen het LL Agro-Ecologie en Biologische landbouw (beschreven in de inleiding).

Een ander inspirerend voorbeeld is de ***Mercato Contadino in de Val Varaita***. In deze Italiaanse vallei waren wel landbouwers aanwezig, maar ontbrak een plek waar consumenten rechtstreeks seizoensgebonden producten konden kopen, geteeld en verwerkt met respect voor het milieu en de rechten van werknemers. Via een LL aanpak, gefaciliteerd door de Universiteit voor Gastronomische Wetenschappen uit Pollenzo, werken burgers, boeren, leveranciers, onderwijzers, vrijwilligers en restaurants samen om een lokale markt op te zetten en te runnen.

Meer voorbeelden zijn te vinden in projecten zoals ALL-Ready, AE4EU en Foodshift 2030.

<https://enoll.org/>, <https://www.all-ready-project.eu/living-labs.html>, <https://www.ae4eu.eu/the-new-farmer-and-artisanal-market-of-the-ae4eu-italian-living-lab/>, <https://foodshift2030.eu/labs/>

Uitdaging 2, advies 2

Laat je inspireren: Collegiale toetsing in de Biodynamische landbouw

Binnen de biodynamische (BD) beweging vermarkten Vlaamse en Nederlandse landbouwers hun producten onder het Demeter keurmerk. De onafhankelijke certificering is, zoals bij andere certificeringen, vrij statisch, gebaseerd op een (twee)jaarlijkse controle, met enkel 'voldoen' of 'niet voldoen' als uitkomst. Ruim 15 jaar geleden zochten de BD landbouwers meer dynamische ondersteuning, coaching en intervisie om zich verder te kunnen ontwikkelen. Ze richtten een **participatief garantiesysteem** op, gebaseerd op collegiale toetsing. De landbouwers bezoeken elkaars bedrijven, spiegelen zich onderling, bewaken hun kwaliteit en stimuleren elkaars ontwikkeling. Elk bedrijf komt om de twee jaar aan de beurt, waarbij een ontwikkelingsplan opgemaakt wordt met doelstellingen voor landbouwpraktijken en/of handel & verwerking. De BD landbouwers gebruiken de resultaten in hun communicatie met hun klanten.

“Om dit goed te laten werken is een open gesprekscultuur nodig, waarin een opmerking of advies niet wordt opgevat als kritiek, maar als een ondersteunend mee-denken. Om werkelijk te kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van de deelnemende bedrijven is er kwetsbaarheid en vertrouwen nodig.” (facilitator groepen)

De groepen worden in Vlaanderen gefaciliteerd door Landwijzer, in Nederland door Stichting Demeter.

<https://www.landwijzer.be/over-ons/landwijzervisie-op-leren>, <https://stichtingdemeter.nl/certificering/training-en-advies/>, https://pgsnederland.nl/wp-content/uploads/2022/06/Case-Study-Demeter_NL-BE_Final-NL.pdf

Uitdaging 2, advies 3

© Miriam Levenson voor LLAEBIO

Uitdaging 3:

Wet- en regelgeving als struikelblok voor samenwerking

Samenwerkingsmodellen worden soms in de kiem gesmoord of sterk beperkt door wettelijke barrières, zoals bv. beperkingen opgelegd i.k.v. voedselveiligheid, die verkoop tussen bedrijven limiteren, of ruimtelijke ordening, die het bouwen van gemeenschappelijke infrastructuur beperkt. Daarnaast verdient ook andere wet- en regelgeving een toetsing op beperkingen voor samenwerkingsverbanden.

Advies 3.1: Toets nieuwe wetgeving en regelgeving op drempels voor samenwerking

- Zorg ervoor dat **nieuw beleid en wetgeving wordt getoetst** aan de mogelijkheid voor lokale samenwerking tussen (kleinschalige) bedrijven, analoog met bv. plattelandstoetsing¹⁸. Denk hierbij aan nieuwe regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening, fiscale zaken, Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), voedselveiligheid (FAVV), de pachtwet, enz. Een dergelijke toetsing en daaropvolgende aanpassing waar nodig kan helpen om samenwerkingsinitiatieven niet onnodig te belemmeren en de ontwikkeling van nieuwe ketens te bevorderen.

Advies 3.2: Versoepel waar mogelijk de FAVV regelgeving voor samenwerkingsverbanden, zonder in te boeten op voedselveiligheid

Landbouwers en hoeveproducenten zijn uiteraard verantwoordelijk voor de voedselveiligheid van hun producten. Gaan ze hun producten zelf verwerken dan mogen ze met een toelating van het FAVV rechtstreeks aan de consument verkopen (B2C). Om rekening te houden met de karakteristieken van kleine ondernemingen werkte het FAVV al een aantal administratieve versoepelingen uit, zodat zij de verplichtingen omtrent autocontrole en traceerbaarheid vlotter in praktijk kunnen brengen. In samenwerkingsverbanden gaan landbouwers echter ook verkopen aan andere landbouwers of hoevewinkels, lokale winkels, restaurants, grootkeukens, enz. (B2B). Ook verkopen via een hub en/of logistieke speler wordt aanzien als B2B verkoop. Samenwerkingsverbanden botsen dan al snel op de beperking dat, om van deze versoepelingen te kunnen genieten, de B2B-leveringen van individuele bedrijven meestal maximaal 30 % van hun jaaromzet mogen bedragen. Zeker voor dierlijke producten worden boven die grens veel bijkomende analyses gevraagd, wat meer B2B verkopen voor de meeste landbouwbedrijven te duur maakt. Samenwerkingsverbanden van (kleinschalige) bedrijven en coöperaties worden zo beperkt in hun mogelijkheden, terwijl de keten zeer kort blijft en eventuele fouten binnen een lokaal samenwerkingsverband ook veel gemakkelijker/sneller te traceren blijven dan in de lange keten, die vaak over meerdere schakels en soms door meerdere landen loopt.

Versoepel daarom het kader rond voedselveiligheid voor B2B-verkopen van samenwerkingsverbanden. Opties daarvoor zijn onder andere:

- **Beschouw samenwerkingsverbanden** van (kleinschalige) bedrijven en coöperaties als één geheel en niet als afzonderlijke bedrijven, zodat onderlinge verkopen tussen de deelnemers van het samenwerkingsverband niet als B2B-verkopen beschouwd worden.
- **Herdenk de grens “30 % van de jaaromzet”**, zodat landbouwers en hoeveproducenten een groter deel van hun productie kunnen verkopen aan andere (kleinschalige) bedrijven zonder onderworpen te worden aan de controles en/of analyseverplichtingen die voor multinationals gelden.

Advies 3.3: Ondersteun infrastructuur voor samenwerkingsinitiatieven

Samenwerkingsverbanden met landbouwers en andere ketenspelers hebben nood aan specifieke ruimtes voor bijvoorbeeld een samenwinkel¹⁹, een opslagplaats, of een verwerkingseenheid. Dit willen ze vaak realiseren bij (één van) hun landbouwbedrijven vanwege de nabijheid van de activiteit en de extra investeringen om deze elders te realiseren. De huidige wetgeving beoogt terecht het agrarisch gebied maximaal te vrijwaren voor professionele landbouwactiviteiten. De wetgeving voorziet in de mogelijkheid om activiteiten zoals verkoop en verwerking van eigen producten op een beperkte schaal op het eigen landbouwbedrijf te verrichten. Echter, opgeschaalde activiteiten worden niet meer vergund wanneer deze plaatsvinden onder een ander ondernemingsnummer dan dit van het eigen landbouwbedrijf. **Vergunningsaanvragen voor infrastructuur door samenwerkingsverbanden met landbouwbedrijven stuiten snel op beperkingen** vanuit het omgevingsbeleid of een negatieve advisering vanuit het Agentschap Landbouw en Zeevisserij.

- **Ondersteun** daarom kleinschalige samenwerkingsinitiatieven- vooral, maar niet alleen, in de opstartfase -in **het vinden van de nodige infrastructuur** om samen hun activiteiten (op lange termijn) structureel uit te bouwen.
- Ondersteun of stel als (lokale) overheden **infrastructuur ter beschikking in de dorps- of stadskernen** zoals winkels **waar lokale producenten samen hun producten verkopen**. Dit verhoogt de zichtbaarheid van lokale producten, bevordert de lokale economie en is kernversterkend.
- Investeer als (lokale) overheid in **infrastructuur voor opslag, verwerking en valorisatie van reststromen voor kleinschalige samenwerkingsverbanden**, bv. op bedrijventerreinen, als alternatief voor het uitbouwen van infrastructuur in agrarisch gebied. Dit biedt een geschikte locatie voor activiteiten die ruimte en specifieke faciliteiten vereisen, zonder landbouwgrond in te nemen. Soms kunnen bedrijventerreinen betere logistieke faciliteiten bieden, wat de efficiëntie en schaalbaarheid van landbouwsamenwerkingsverbanden vergroot.
- Bied als (lokale) overheid extra ondersteuning aan samenwerkingsverbanden in de opstartfase door **flexibele oplossingen voor kleinschalige infrastructuur** mogelijk te maken op bestaande bedrijven. Denk hierbij aan tijdelijke vergunningen, gedeelde werkruimtes, kleinschalige of mobiele verwerkingsunits, die kunnen worden ingezet voor de verschillende landbouwbedrijven binnen het samenwerkingsverband. Dit verlaagt de drempel om te starten en geeft nieuwe kleinschalige initiatieven de kans om te groeien voordat zij de investeringen voor permanente infrastructuur moeten maken.

Laat je inspireren: Ferme de l'Envol

Coeur d'Essone, een agglomeratie van 21 gemeenten ten zuiden van Parijs, kocht eind 2015 een voormalige luchtmachtbasis van 300 ha van de Franse staat. Hiervan is 75 ha gereserveerd voor agro-ecologische landbouw om het verlies van landbouwgrond aan industrie of distributie in dit peri-urbaan gebied te compenseren. De agglomeratie creëerde samen met Fermes d'Avenir (een vereniging die AE bedrijven ondersteunt) en een groep lokale landbouwers met agrarische, sociale en ecologische ambities, La Ferme de l'Envol. Het bedrijf teelt momenteel groenten, die ze direct leveren aan restaurants, grootkeukens en particulieren, maar wil uitbreiden met graan- en veeteelt.

Naast een teeltcoöperatie van landbouwers, werd ook een coöperatie opgezet die beslissingen neemt over de verkoopkanalen en investeert in infrastructuur, zoals serres en een loods met koeling. In deze coöperatie zitten naast landbouwers, ook de agglomeratie, Fermes d'avenir, restauranthouders, distributeurs en consumenten.

De agglomeratie betreft ook andere landbouwers en burgers bij de transitie naar duurzamere landbouw door advies te geven aan landbouwers over bv. AE praktijken, inkomensdiversificatie of het zoeken van grond. Naar burgers toe worden lokale en duurzame voedingswaren gepromoot en gemakkelijk toegankelijk gemaakt. Tenslotte voorziet ze opleidingen om landbouwers, cateraars, retail en onderzoek mee te nemen in de transitie.

www.lafermedelenvol.fr, <https://www.linkedin.com/company/fermcoop/>, <https://fermesdavenir.org/>

uitdaging 3, advies 3.3; uitdaging 4, uitdaging 6

© Frederik Ampe voor LLAEBIO

Uitdaging 4:

Samenwerken vraagt tijdsinvestering voordat het tijdswinst oplevert

Studies over welzijn²⁰ tonen aan dat vele landbouwers worstelen met tijdsgebrek. Samenwerken kan een oplossing bieden, omdat ze zo taken kunnen delegeren of externe expertise inzetten. Vooral **samenwerking tijdswinst oplevert, moet echter eerst tijd geïnvesteerd worden**. Collega's of andere ketenspelers vinden om collectief te ondernemen vergt tijd, net als zorgvuldig plannen en goede afspraken maken over de interne organisatie en de taakverdeling binnen het samenwerkingsverband. Voldoende vertrouwen opbouwen tussen de partners gebeurt niet over één nacht ijs. Daarom kan het **initieel** interessant zijn dat **een externe, "neutrale" instantie of persoon** een trekkersrol op zich neemt, de samenwerking tussen landbouwers bespreekbaar maakt en faciliteert²¹. Deze persoon neemt de groep op sleeptouw, is een ondernemer, een sociale innovator, een motivator, en heeft visie, belangrijke eigenschappen en factoren om een samenwerking te laten slagen. Uit ervaring van het Steunpunt Korte Keten blijkt dat de trekkersrol op lange termijn best bij een ondernemer in het samenwerkingsverband komt te liggen²².

Advies 4.1: Ondersteun samenwerkingsverbanden via een onafhankelijke facilitator

- **Zet verder in op het opzetten van operationele groepen in Vlaanderen:** Ondersteun verder projecten waarbij landbouwers samen met andere actoren (onderzoekers, bedrijven, ...) innovaties kunnen verkennen, ook rond samenwerking in de keten en met focus op eerlijke handelsrelaties tussen de ketenspelers (zoals in de oproep 2023, waarbij middelen werden vrijgemaakt voor "Samen werken aan eerlijke prijsvorming en echte prijzen"). Deze projecten laten ruimte voor experimenteren, kennisopbouw en –verspreiding, om te komen tot implementatie van nieuwe samenwerkingsinitiatieven.
- **Stel meer lokale voedselregisseurs aan.** De Vlaamse overheid lanceerde in 2023 vanuit de Vlaamse landmaatschappij een oproep naar lokale voedselregisseurs, personen of een team die tijd en middelen krijgen om samenwerking binnen korteketenproductie te vergroten en nieuwe samenwerkingsvormen tussen landbouwers en burgers op te zetten om lokale voedselsystemen te verduurzamen en te versterken. De voedselregisseur neemt de **rol van trekker** op zich, iemand die de samenwerking coördineert en helpt om uitdagingen te overwinnen. Intussen zijn vier projecten gestart²³. Dit initiatief wordt toegejuicht en verdient verdere uitbreiding op diverse niveaus.

Advies 4.2: Zet netwerk- en brainstormactiviteiten op die expertise en kennis rond lokale samenwerking integreren

Bij de **opstart** van lokale voedselsystemen is het noodzakelijk om een aantal visievormende **brainstormsessies** te organiseren. Tijdens die sessies kunnen burgers, landbouwers en ketenspelers uit de regio hun visie en noden voor het realiseren van een lokaal voedselsysteem met elkaar delen. De consensus van deze gesprekken kan de basis vormen voor een lokaal voedselbeleid, alsook het politieke draagvlak voor dit beleid aanzienlijk vergroten.

Eenmaal een lokaal voedselbeleid gevormd is, zijn er **netwerk- en brainstormactiviteiten** nodig om na te denken over hoe dit beleid uitgerold kan worden. Denk hierbij aan bijeenkomsten voor het opzetten van gezamenlijke verwerkingsunits en/of logistieke hubs. Zo wordt diverse expertise samengebracht die samenwerking in agro-ecologische ketens mogelijk maakt. Onder leiding van een facilitator kunnen

de deelnemers op deze netwerkmomenten komen tot een gedeelde intentie, de eerste contouren van een collectief verdienmodel en een gedragen visie.

- **Organiseer als (lokale) overheid of regionale structuur** (zoals een landschapspark, nationaal park of regionaal landschap) **netwerkmomenten**. Rond de regiefunctie die besturen kunnen spelen in een lokaal voedselsysteem werkte de VVSG reeds een inspiratienota uit²⁴.

Laat je inspireren: Projets alimentaires territoriaux

Om de drempel rond samenwerking te verlagen, werkt de Franse overheid sinds 2014 met regionale voedselprojecten (Projets Alimentaires Territoriaux, PATs). PATs brengen landbouwers, verwerkers, distributeurs, lokale overheden en consumenten samen rond bv.

- Economische doelstellingen: lokale vraag en aanbod verbinden en zo toegevoegde waarde creëren in de regio;
- Sociale doelstellingen: toegang tot gezonde voeding bevorderen/vergemakkelijken, voedseleducatie, sociale cohesie creëren, lokaal erfgoed promoten;
- Milieudoelstellingen: nieuwe eetgewoonten zoals de eiwitshift en seizoensgebonden voeding promoten.

Het budget voor PATs steeg de afgelopen tien jaar van 279.000 naar 4,84 miljoen euro. Landbouwers ontvangen geen directe financiële steun om deel te nemen, maar worden gestimuleerd om samen te werken door advies- en begeleidingsdiensten, trainingen, lokalen en materiaal voor de groepen gratis aan te bieden.

<https://agriculture.gouv.fr/projets-alimentaires-territoriaux>

Uitdaging 4, advies 2

Laat je inspireren: Mmm...eetjesland

Mmm...eetjesland is een regionale coöperatie in het Meetjesland. De leden zijn 27 korteketen-landbouwers en streekproducenten die samen hun producten promoten en verkopen in de regio. Via een webshop kunnen B2C en B2B klanten producten bestellen.

De coöperatie ontstond in 2007 onder impuls van het Plattelandscentrum Meetjesland. Zij brachten in het kader van een LEADER-project landbouwers samen rond "smaakboxen". Na afloop van het project hebben de deelnemers de cv Mmm...eetjesland opgericht. Het Plattelandscentrum blijft ook nu de coöperatie ondersteunen: de voorzitter en de secretaris komen van het Plattelandscentrum, terwijl de (bestuurs)leden Meetjeslandse producenten zijn. Bovendien werkt één persoon van Plattelandscentrum een halve dag per week voor de coöperatie.

<https://mmm-eetjesland.be>

Uitdaging 4, advies 1-3

Uitdaging 5: Samenwerking vraagt financiële middelen

Collectief ondernemen vraagt niet alleen tijd, maar houdt ook risico's, betalen van leergeld en nieuwe investeringen in. Vaak is de financiële ruimte er niet bij kleinschalige bedrijven om te experimenteren of te investeren. Vooral in de opstartfase kan een financiële injectie, in de vorm van een subsidie of via ondersteuning vanuit projecten, een hefboom zijn om samenwerking te initiëren en te faciliteren. Maar ook daarna vormt het beschikken over voldoende financiële middelen een uitdaging.

Hoewel landbouwers, ketenactoren en groepen van landbouwers steeds meer beroep kunnen doen op ondersteuning vanuit bv. EIP operationele groepen²⁵, relanceprojecten²⁶, LEADER-programma's²⁷, voedselregisseursprogramma's²⁸, VLIF²⁹, e.d. zijn de beschikbare budgetten niet altijd toereikend of niet voor iedereen toegankelijk. Vaak zijn deze middelen gericht op individuele bedrijven of op groepen van landbouwers met een rechtspersoonlijkheid, waardoor nieuwe vormen van samenwerking, of kiemen ervan, kansen missen. Niet voor iedere nieuwe samenwerking wordt nl. onmiddellijk een juridische entiteit met rechtspersoonlijkheid opgericht. Bovendien hebben innovatieve samenwerkingsverbanden tussen bv. landbouwers, burgers, verwerkers en andere actoren, zowel in feitelijke verenigingen als in coöperatieven, voor het landbouwbeleid momenteel geen formele status of definitie. Dit betekent dat ze niet overal toegang krijgen tot financiering en ondersteuning op lange termijn. Nochtans spelen dit soort samenwerkingsverbanden een steeds belangrijkere rol in de ontwikkeling van duurzame lokale voedselsystemen en bieden ze enorme kansen voor de AE sector.

Advies 5.1: Maak voldoende middelen vrij om experimenteeruimte te creëren via projectwerking

- **Verhoog de budgetten waarbij specifiek ingezet wordt op samenwerking in agro-ecologische ketens.** Maak ze ook voldoende bekend, zodat meer projecten goedgekeurd kunnen worden. Bestaande instrumenten zoals EIP, LEADER, voedselregisseurs, demonstratieprojecten, VLAIO LA-trajecten, e.d., kunnen een belangrijke rol spelen bij het initiëren, ondersteunen en versterken van (nieuwe) samenwerkingsinitiatieven. Deze budgetten kunnen bv. ingezet worden om een externe partij te betrekken die de rol van trekker op zich neemt en zorgt voor begeleiding en opvolging in de startfase.
- Hou hierbij rekening met de **behoeften van samenwerkingsverbanden**, waarbij meerdere partners voordeel moeten halen uit dezelfde subsidie. **Zorg ervoor dat de budgetten per project voldoende hoog zijn, zodat ze co-creatie en multidisciplinaire samenwerking mogelijk maken.** De huidige toegekende ondersteuning voor samenwerkingsverbanden is vaak te laag, waardoor men op zoek moet naar meerdere financieringsbronnen met elk hun eigen voorwaarden, die meestal minder afgestemd zijn op kleinschalige initiatieven. Dit vergt te veel tijd en administratieve belasting.

Advies 5.2: Ondersteun en stimuleer samenwerking in agro-ecologische ketens door structureel middelen beschikbaar te stellen

- **Breid binnen het GLB en de VLIF-subsidies de mogelijkheid uit voor steun aan samenwerkingsinitiatieven tussen (kleinschalige) bedrijven** (zoals bv. VLIF-steun voor toekomstgerichte duurzame ondernemingsstrategie³⁰). Richt de steun niet alleen op individuele landbouwers of groepen van landbouwers met een eigen rechtspersoonlijkheid, maar maak ze ook toegankelijk voor coöperaties, waarin ook niet-landbouwers betrokken zijn,

of andere vormen van samenwerking. Maak steun vrij voor samenwerkingsinitiatieven, zoals bv. collectieve beheermaatregelen of het opzetten van producentenorganisaties met specifieke aandacht voor kleinschalige ondernemers met een divers aanbod.

- Erken, definieer en creëer ruimte voor nieuwe samenwerkingsverbanden tussen landbouwers, burgers, verwerkers en andere actoren. Zorg dat deze initiatieven ook toegang krijgen tot de bestaande steunmechanismen.
- **Versoepel de regels rond VLIF investeringssteun³¹**, zodat ook investeringen in infrastructuur voor opslag, verwerking of verkoop van landbouwproducten buiten het landbouwbedrijf (bv. op bedrijventerreinen of in dorpskernen) mogelijk wordt, als deze investeringen uitgevoerd worden door een samenwerkingsverband van voornamelijk landbouwers.
- **Voorzie of investeer als (lokale) overheid in infrastructuur** voor opslag, verwerking, verkoop van landbouwproducten en valorisatie van reststromen en dit op maat van lokale, kleinschalige, samenwerkende voedselactoren (zie ook advies 3.3).
- **Maak als (lokale) overheid middelen** vrij om samenwerkingsverbanden te laten ondersteunen door **eigen personeel** (zie ook adviezen 4.1 en 4.2).

Laat je inspireren: Waalse Voedselstrategie Manger Demain

Manger Demain werd gelanceerd in 2018 met een budget van 142 miljoen euro om een lokaal, ecologisch en sociaal duurzaam voedselsysteem te ontwikkelen. De strategie, met een duidelijke aanpak voor 3 jaar, coördineert en verbindt lokale en regionale initiatieven.

Binnen Manger Demain werden 46 projecten goedgekeurd, die voor een periode van drie jaar per jaar elk tot 100.000 euro konden ontvangen voor de werkingmiddelen van het project. Daarnaast was nog eens 11,7 miljoen euro voorzien om personeel in te zetten.

www.mangerdemain.be

Uitdaging 5, advies 1; Uitdaging 6, advies 2

Laat je inspireren: Waalse beleidsprogramma Halls Relais Agricole

Al sinds 2011 ondersteunt Wallonië de oprichting van kleinschaligere, coöperatieve infrastructuur voor verwerking met het beleidsprogramma Halls Relais Agricole. Groepen landbouwers met een nood aan verwerkingsinfrastructuur op maat van agro-ecologische productie, kunnen tot 200.000 euro investeringssteun ontvangen wanneer ze zelf een eigen, coöperatieve verwerkingssite wensen op te richten. Dit beleidsprogramma faciliteerde de realisatie van o.a. een pluimvee-slachterij, een conservenfabriek, een graancoöperatie, enz.

<https://agriculture.wallonie.be/home/aides/halls-relais-agricoles.html>,

<https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/09/13/belgie-hall-relais-agricole---het-waalse-model-voor-de-biologische-korte-keten>

Uitdaging 5, advies 2

Uitdaging 6:

Samenwerking voor eerlijke ketens vraagt geïntegreerd beleid

Met de Vlaamse voedselstrategie Go4Food³² wil de Vlaamse overheid inzetten op een veerkrachtiger en duurzamer voedselsysteem. Ze doet dit o.a. via het uitrollen van zeven 'voedseldeals', waaronder één rond agro-ecologie en één rond lokale voedselsystemen³³. De deal Agro-ecologie focust op het stimuleren van kansen aangaande agro-ecologie in het Vlaams voedselsysteem en het wegwerken van hindernissen. De deal Lokale Voedselsystemen wil de Vlaamse voedselstrategie ver/hertalen naar lokale besturen. De voedseldeals hebben dus uiteenlopende uitgangspunten en doelstellingen, terwijl lokale voedselsystemen juist een belangrijke hefboom kunnen zijn voor agro-ecologie en omgekeerd.

Ook steeds meer Vlaamse steden, gemeenten en regio's werken aan een eigen voedselstrategie. Ze willen daarmee duurzame en gezonde voeding promoten, stad en platteland verbinden, de voedselketen verkorten en de lokale economie versterken. Om het beleidskader voor ketensamenwerking vorm te geven, is afstemming tussen de verschillende strategieën op lokaal, regionaal, provinciaal, Vlaams, federaal en Europees niveau essentieel. Dit betekent dat niet alleen landbouwers en andere ketenspelers nauw moeten samenwerken, maar ook beleidsmakers van diverse beleidsniveaus en -domeinen, om de strategische doelstellingen uit het gemeenschappelijk beleidskader te operationaliseren via heldere, meetbare acties binnen de eigen bevoegdheid. Daarbij zijn voldoende middelen nodig de ambities waar te maken.

Advies 6.1: Stem lokale, regionale en Europese beleidsniveaus op elkaar af en zorg voor voldoende kennisuitwisseling

Al twaalf pionierende, lokale besturen erkenden de noodzaak voor een geïntegreerd lokaal voedselbeleid en bekrachtigden deze³⁴. Ook de provincie Oost-Vlaanderen en de regio Zuid-West-Vlaanderen ontwikkelden reeds een regionale voedselstrategie. De lange termijnvisie voor plattelandsgebieden van de Europese Commissie³⁵ stelt dat plattelandsontwikkeling niet louter *ad hoc* of projectmatig aangepakt mag worden en roept de lidstaten daarom duidelijk op om een eigen plattelandsvisie en strategie op te maken. Een integratie van voedselstrategie en strategie voor plattelandsontwikkeling wordt daarbij als een grote meerwaarde beschouwd.

- **Benut de Vlaamse voedselstrategie om een geïntegreerde Vlaamse beleidsvisie te ontwikkelen.** Deze biedt het platform bij uitstek om lokale beleidsprogramma's, die raken aan lokale ketensamenwerking, aan elkaar af te toetsen en te integreren, alsook om goede praktijken onder de verantwoordelijken uit te wisselen of tools voor hen te ontwikkelen.
- Organiseer meer **kennisuitwisseling en structurele afstemming** tussen de verschillende voedselacties, en dit binnen en tussen de verschillende niveaus die beleid voeren rond landbouw, voeding en plattelandsontwikkeling. Bv. via de voedseldeal Lokale Voedselsystemen zijn acties mogelijk om voedselstrategieën coherent te maken en connecties te leggen tussen de verschillende voedseldeals en lokale besturen.
- **De Vlaamse voedselstrategie heeft nood aan structurele financiering** om zijn doelstellingen te realiseren.

Advies 6.2: Stem het beleid van verschillende Vlaamse beleidsdomeinen op elkaar af

Op Vlaamse niveau ontstonden vanuit de noodzaak aan een duurzaam voedselbeleid verschillende, los van elkaar opererende beleidskaders. Een verregaande integratie van de programmatorische werking rond o.a. voedseldeals, voedselwerven, voedsellandschappen en landschapsparken, alsook de vertegenwoordiging van landbouwers of het Agentschap Landbouw en Zeevisserij in deze programma's, werd reeds geadviseerd door de strategische adviesraad Landbouw & Visserij in 2022³⁶. Vanuit het Living Lab voor Agro-Ecologie en biologische landbouw ondersteunen we deze adviezen.

Aanvullend op deze integratie denken wij aan de volgende, niet-limitatieve lijst van Vlaamse of Europese beleidsprogramma's waartussen afstemming noodzakelijk lijkt om samenwerking tussen agro-ecologische en/of biologische landbouwers met andere ketenactoren of betrokkenen te realiseren: voedseldeals, voedselwerven, voedselregisseurs; voedsellandschappen; landschapsparken; regionale landschappen; nationale parken; regionale en lokale voedselstrategieën; LEADER-gebieden; Strategisch plan Korte Keten; Strategisch plan biologische landbouw; Vlaamse invulling GLB.

- **Creëer een centraal, Vlaams beleidsprogramma, met financiering, voor ketensamenwerking.** Nauwe samenwerking tussen het Agentschap Landbouw en Zeevisserij, de Vlaamse Landmaatschappij, het Departement Omgeving, en de departementen en agentschappen binnen het beleidsdomein Werk, Economie, Wetenschap, Innovatie, Landbouw en Sociale Economie dringt zich op. Deze samenwerking kan bv. opgebouwd worden in een voedselwerv van de Vlaamse voedselstrategie³⁷.
- **Werk een gezamenlijk en geïntegreerd beleid uit voor de diverse gebiedscoalities die werken aan lokale ketensamenwerking.** Op die manier kunnen financieringsstromen uit diverse afdelingen gebundeld worden ten dienste van lokale gebiedscoalities en wordt de complementariteit tussen diverse beleidsinstrumenten voor ketensamenwerking bewaakt.
- Organiseer voldoende **afstemming en zelfs integratie tussen de verschillende voedselacties.** Zo kunnen bv. de voedseldeals rond lokale voedselsystemen en agro-ecologie elkaar versterken en positieve effecten genereren voor zowel het landbouw-ecosysteem als voor het voedselsysteem.

Laat je inspireren: Integratie van lokaal en regionaal voedselbeleid in Wallonië – Ceinture Aliment-Terre Liégeoise - CATL

In Wallonië werken steden en gemeenten samen vanuit een gezamenlijke visie rond een duurzaam voedselsysteem. De Waalse voedselstrategie schept de voorwaarden en stelt middelen ter beschikking om lokale en regionale allianties rond voeding mogelijk te maken. Zowel op lokaal als op regionaal niveau wordt budget vrijgemaakt, geïnvesteerd in infrastructuur en gedragenheid om lokale, duurzame voedselproductie te versterken. Hoewel er geen uniforme organisatiestructuur is voor deze 'voedselgordels' blijkt uit de praktijk dat de algemene coördinatoren hoofdzakelijk door de lokale overheden gefinancierd worden en specifieke infrastructuur of opleidingen hoofdzakelijk door de regionale overheden. Deze 'voedselgordels' ondersteunen kleinere initiatieven door aandacht te creëren voor lokale en/of agro-ecologische productie, door toegang te verlenen tot een breder netwerk van bedrijven, door de toegang tot financiering te vergemakkelijken, coördinerende taken tijdelijk op te nemen en door toegang te geven aan diverse communicatiekanalen of infrastructuur waar landbouwers niet toe beschikken.

De Luikse voedselgordel, CATL, opgericht in 2013, groepeert ondertussen 28 voedselcoöperaties, waaronder bakkers, een brouwerij, winkels, een wijngaard en ongeveer 300 landbouwers, met als doel om de lokale bevolking te voorzien van lokaal, biologisch en/of AE geproduceerde voeding.

Eén van de initiatieven binnen CATL is het 'soep-snack' project via het **Collectif Développement Cantines Durables**. Met de hulp van een sociale werkplaats biedt dat project ruim 3300 seizoensgebonden soepmaaltijden van lokale (bio)producenten aan leerlingen. Sinds 2021 is het aantal scholen waar tweemaal per week deze gezonde snack gratis wordt uitgedeeld verviervoudigd van 22 naar 88 en vertegenwoordigt een budget van 2 miljoen euro.

Hefbomen die opschaling bij CATL mogelijk maakten:

- *Simultaan investeren in het engageren van landbouwers en burgers, van productie en consumptie.* CATL ondersteunt schoolkantines en grootkeukens in het aankopen van lokale biologisch en/of agro-ecologisch producten. Dit initiatief is onderdeel van de green deal 'Cantines Durables' van de Waalse overheid, waarbij actoren zich engageren om duurzame voeding aan te bieden. Dit heeft vele grootkeukens gestimuleerd om meer duurzaam geproduceerde voeding aan te bieden.
- *In 2022 investeerde de stad Luik in 1400 m² infrastructuur* voor een logistieke hub op 3 km van het stadscentrum. Deze hub centraliseert functies zoals opslagruimte voor lokaal geproduceerde voeding, IT, administratie en ontwikkeling van nieuwe B2B diensten.
- De visie van CATL sluit aan bij de Waalse voedselstrategie, Manger Demain (zie hoger).
- Samenwerking tussen landbouwers wordt aangemoedigd vanuit W.ALTER, een openbaar investeringsagentschap opgericht door de Waalse overheid. W.ALTER financiert en ondersteunt coöperatieve projecten en initiatieven binnen de sociale economie op maat van specifieke behoeftes van sociale ondernemingen. Het helpt ook bij het opbouwen van netwerken tussen coöperaties en stimuleert ondernemerschap gericht op sociale en milieudoelen.

<https://www.catl.be/>, www.collectifcantinesdurables.be, <https://www.echafaudageasbl.be/le-potage-collation/>
https://www.catl.be/wp-content/uploads/2023/02/097_CATL_12_potage_collation_web.pdf

Uitdaging 6, advies 1 en 2

Bronnen

- 1 Agentschap Landbouw & Zeevisserij (2023) Deal 8: Agro-ecologie in het Vlaamse voedselsysteem: kansen stimuleren, hindernissen wegwerken. <https://lv.vlaanderen.be/beleid/go4food-vlaamse-voedselstrategie/voedseldeal#Agro>
- 2 European Commission (2023) EU Policies on 'Agroecology.' https://knowledge4policy.ec.europa.eu/global-food-nutrition-security/topic/agroecology/navigation-page/eu-action-agroecology/eu-policies-agroecology_en#:~:text=The%20following%20new%20European%20strategies,%2C%20healthy%20and%20environmentally%2Dfriendly.
- 3 FAO (2024) Agroecology Knowledge Hub. <https://www.fao.org/agroecology/home/en/>
- 4 HLPE (2019) Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome, <https://www.fao.org/agroecology/database/detail/en/c/1242141/>
- 5 Agroecology Europe (2022) Principles of agroecology. <https://www.agroecology-europe.org/our-approach/principles/>
- 6 Bijttebier J., Fosselle S., Koopmans M., Tavernier H., Tessier L., Vandermaelen H., Wustenberghs H., Van den Bossche L., Debruyne L., Triste L., Mingolla C., De Cock L., Feyaerts D., Crivits M. (2024) Kansen en hindernissen voor agro-ecologie in het Vlaamse voedselsysteem. ILVO beleidsadvies 2024.02, <https://ilvo.vlaanderen.be/uploads/documents/PB/2024.02-NL-Kansen-en-hindernissen-voor-agro-ecologie-in-het-Vlaamse-voedselsysteem-3.pdf>
- 7 CSA-netwerk (2011) Actieve consumentenparticipatie in de landbouw. <http://www.csa-netwerk.be/csa.asp>
- 8 Stoeva S., Van Gompel R., Van den Bossche L., Rogge E., Slavova P., Grivins M., Mileiko I. (in review) Understanding collaboration in Short Food Supply Chains: A focus on collaborative relationships, interaction mechanisms and relational benefits. Horizon 2020 project COCOREADO, <https://cocoreado.eu/>
- 9 De Cock L., Wustenberghs H., Bijttebier J., Feyaerts D., Verhoeve A., Jamart A., Landuyt C., Golsteyn L., Detelder A., Pauwels I., Kempeneers N., Vangeenberghe A-M. (2024) De kracht van samenwerking in eerlijke voedselketens. Living Lab Agro-Ecologie en Biologische landbouw, Merelbeke, 64 p., <https://llaebio.be/brochure>
- 10 Dessein J., Crivits M, Block T. (2017) Hoe korte keten opschalen? Op zoek naar partnerschappen tussen landbouwers en grootafnemers in Gent en omstreken. <https://www.cdo.ugent.be/sites/default/files/Eindrapport%202017%20-%20OPSCHALING%20KORTE%20KETEN%20IN%20GENT.pdf>
- 11 Bonte E. en Leys A. (2023) Strategisch plan bio, Departement Landbouw en Visserij, Brussel, <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/56535>
- 12 Vlaamse Regering (2024) Vlaams regeerakkoord 2024-2029. <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/69476>
- 13 ICLEI - Local Governments for Sustainability, IFOAM Organics Europe (2021) Sustainable public procurement of food: a goal within reach. https://foodpolicycoalition.eu/wp-content/uploads/2021/06/Sustainable-public-procurement-of-food-a-goal-within-reach_EU-FPC-website.pdf
- 14 Departement Omgeving (2024) Criteriatool voor maatschappelijk verantwoorde overheidsopdrachten, <https://ilvo.vlaanderen.be/nl/>
- 15 LOI n° 2014-1170 du 13 octobre 2014 d'avenir pour l'agriculture, l'alimentation et la forêt, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000029573022>
- 16 Carvin G., Farges J., France. In: Agroecology Europe (2020). Agroecology initiatives in Europe. Corbais, Belgium: 86-103, <https://www.agroecology-europe.org/wp-content/uploads/2020/11/AEEU-Mapping-Report-agroecological-practices-November-version.pdf>
- 17 Bitouzet H. (2024). Mapping agroecology in France. In: Wezel A., Grard B., Kamilia K., Gkissakis V. (eds). Mapping agroecology in Europe. Country Reports Series, Volume 2, ISARA, Lyon, France & Agroecology Europe, Corbais, Belgium: 36-94, <https://zenodo.org/records/11210432>
- 18 Rural Vision, European Union (2021) Rural proofing. https://rural-vision.europa.eu/action-plan/cross-cutting/rural-proofing_en?prefLang=nl
- 19 Wervel (2024) Samenwinkels, <https://wervel.be/samenwinkels/>
- 20 Messely L., Prové C. & Sanders A. (2020) Naar een geïntegreerde aanpak voor welbevinden in de Vlaamse land- en tuinbouw. ILVO-nota 2020.01, [Nota_welbevinden_2020.pdf \(vlaanderen.be\)](https://ilvo.vlaanderen.be/publicaties/2020/01/Nota_welbevinden_2020.pdf)
- 21 Dessein J., Crivits M, Block T. (2017) Hoe korte keten opschalen? Op zoek naar partnerschappen tussen landbouwers en grootafnemers in Gent en omstreken. <https://www.cdo.ugent.be/sites/default/files/Eindrapport%202017%20-%20OPSCHALING%20KORTE%20KETEN%20IN%20GENT.pdf>
- 22 Steunpunt Korte Keten i.o.v. Inagro (2023) Succesfactoren voor logistieke samenwerking in de Korte Keten. https://inagro.be/sites/default/files/media/files/2024-04/Distributie_samenwerkingsmodellen_publicatieversie.pdf
- 23 ILVO (2024) <https://ilvo.vlaanderen.be/nl/nieuws/plattelandstv-studiogesprek-over-agro-ecologie>

- 24 VVSG (2022) De lokale honger stillen. Kookboek voor circulair voedselbeleid. Inspiratienota. Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, Brussel, 89 p., <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/kookboek-lokaal-voedselbeleid>
- 25 <https://lv.vlaanderen.be/voorlichting-info/voorlichting/europees-partnerschap-voor-innovatie-eip-operationele-groepen>
- 26 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2021) Projecten relance 2021. <https://lv.vlaanderen.be/subsidies/scholen-groeperingen-vzws-organisaties/projecten-relance-2021>
- 27 Vlaamse Landmaatschappij (2023) LEADER 2023 – 2027. [https://www.vlm.be/nl/themas/platteland/Leader/Paginas/default.aspx#:~:text=%E2%80%8B%E2%80%8BLEADER%20\(Liaisons%20entre,en%20gewenste%20acties%20te%20formuleren](https://www.vlm.be/nl/themas/platteland/Leader/Paginas/default.aspx#:~:text=%E2%80%8B%E2%80%8BLEADER%20(Liaisons%20entre,en%20gewenste%20acties%20te%20formuleren)
- 28 Vlaamse Landmaatschappij (2023) Voedselregisseurs gezocht! <https://www.vlm.be/nl/nieuws/Pages/Voedselregisseurs-gezocht!.aspx>
- 29 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2023) VLIF-steun voor de land- en tuinbouw. <https://lv.vlaanderen.be/subsidies/vlif-steun-voor-de-land-en-tuinbouw>
- 30 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2023) VLIF Opstart van of omschakeling naar een toekomstgerichte duurzame ondernemingsstrategie op een landbouwbedrijf. <https://lv.vlaanderen.be/steun/vlif-steun/vlif-opstart-van-omschakeling-naar-een-toekomstgerichte-duurzame>
- 31 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2023) VLIF-steun voor productieve investeringen. <https://lv.vlaanderen.be/subsidies/vlif-steun/vlif-investeringssteun-voor-land-en-tuinbouwers>
- 32 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2024) Go4Food: een Vlaamse voedselstrategie voor morgen. <https://lv.vlaanderen.be/beleid/vlaamse-kost-voedselstrategie>
- 33 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2024) Voedseldeals. <https://lv.vlaanderen.be/beleid/go4food-vlaamse-voedselstrategie/voedseldeals>
- 34 VVSG (2021). Lokale besturen kiezen voor een lokaal voedselbeleid. <https://www.vvsg.be/Leden/Lokaal%20Voedselbeleid/Website%20aanpassing/Lokale%20besturen%20kiezen%20voor%20een%20lokaal%20voedselbeleid.pdf>
- 35 EU (2024) Rural vision. <https://rural-vision.europa.eu>
- 36 SALV (2022) Advies algemene landschapszorg & Vlaamse parken. <https://www.salv.be/salv/publicatie/advies-algemene-landschapszorg-vlaamse-parken>
- 37 Agentschap Landbouw en Zeevisserij (2024) Voedselwerven. <https://lv.vlaanderen.be/beleid/go4food-vlaamse-voedselstrategie/voedselwerven>

© Frederik Ampe voor LLAEBIO

AANPAK

Deze beleidsaanbevelingen zijn het resultaat van een traject van ruim anderhalf jaar binnen het Living Lab Agro-Ecologie en Biologische landbouw (LLAEBIO)

Begin 2023 kozen betrokkenen van LLAEBIO het jaarthema “Samenwerking doorheen de agro-ecologische keten voor een eerlijke prijs”. BioForum, CCBT en Voedsel Anders engageerden zich om samen met ILVO verschillende activiteiten uit te werken rond dit thema.

We brachten experts op gebied van samenwerking in agro-ecologische ketens samen voor een stand van zaken van het onderzoek en bestaande kennis op dit gebied. Tijdens een workshop bediscussieerden we de invloed van overheids- en marktstructuren, bedrijfspraktijken en de algemene cultuur op de ontwikkelingen rond ketensamenwerking in Vlaanderen. Vanuit de analyse van de problematiek gingen we op zoek naar mogelijke vormen van samenwerking in een agro-ecologische, lokale voedselketen in Vlaanderen, Brussel en Wallonië. We gingen bij enkele initiatieven op bezoek met zowel landbouwers als beleidsmensen.

Samen met de deelnemers aan deze excursies en een groep experts werden onze resultaten verder gevalideerd en aangevuld met nieuwe inzichten.

De resultaten van deze bezoeken, collectieve denkoefeningen met diverse partijen aangevuld met relevante informatie rond samenwerking in een agro-ecologische keten, hebben we gebundeld in een brochure en in beleidsaanbevelingen.

Met de brochure ‘*De kracht van samenwerking in eerlijke voedselketens*’ willen we landbouwers, adviseurs en korteketen-bedrijven informeren en inspireren om samen te werken aan eerlijke voedselketens.

Met dit adviesdocument willen we bestuurders en beleidsmakers op federaal, regionaal en lokaal niveau inspireren voor beleid dat een hefboom kan betekenen voor samenwerking in lokale voedselsystemen en voor agro-ecologische productie en consumptie.

Met dit adviesdocument wil het Living Lab Agro-Ecologie en Biologische landbouw (LLAEBIO) bestuurders en beleidsmakers op federaal, regionaal en lokaal niveau inspireren voor beleid dat een hefboom kan betekenen voor samenwerking in lokale voedselsystemen en voor agro-ecologische productie en consumptie.

Op basis van zes uitdagingen voor samenwerking, die we identificeerden tijdens een co-creatief proces, formuleren we 15 adviezen, die telkens verder gedetailleerd worden in een aantal concrete aanbevelingen.

Bij elk van de adviezen geven we inspirerende voorbeelden uit binnen- en buitenland, die tonen hoe aangepast beleid een hefboom kan vormen.

Deze beleidsaanbevelingen

'Samenwerking in lokale voedselsystemen als hefboom voor agro-ecologische productie en consumptie'

kwamen tot stand door een samenwerking tussen ILVO, BioForum, CCBT en Voedsel Anders en met input van diverse experts.

